

УДК 94 (477) : 342.28 “1917/1918»

Ніконорова О.Г.

РОЗБУДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 – КВІТЕНЬ 1918 РР.)

В історії України ХХ сторіччя період визвольних змагань, відновлення української державності після її повної втрати наприкінці ХVІІІ сторіччя є предметом особливої уваги. Українська Народна Республіка була першою українською державою ХХ сторіччя. А утворилася вона силами Української Центральної Ради, історія якої, нажаль, не існувала в радянській історичній науці – як результат маємо надзвичайно низьку наукову розробку теми. Лише її безпосередніми діячами здійснювалось вивчення і осмислення історії Української Центральної Ради, але це, по зрозумілих причинах, робилося досить суб'єктивно.

Досвід української революції став предметом дослідження представників різних галузей знань. Ось уже понад вісім десятиліть досвід української революції вивчається елітою українства як у самій Україні, так і елітою української діаспори. Усі дослідження, що вивчали становлення державотворчих процесів в добу Української революції, можна класифікувати за основним принципом: становлення до української державності в будь-якій формі за умови, що ця держава має бути незалежною суверенною Українською державою [5, 33].

Про ці буремні часи написано багато. Історіографічна спадщина увібрала тисячі монографій, брошур, нарисів, статей, присвячених найрізноманітнішим аспектам вітчизняної історії означеної доби. Серед цих праць необхідно зазначити праці В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, П. Христюка, М. Шаповала, які стояли біля витоків української історіографії УЦР. Так М. Грушевському належить первісна схема розвитку революції за часів УЦР. В. Винниченко і П. Христюк зробили спробу фундаментального аналізу української революції. Безумовним є те, що при написанні своїх праць, ці дослідники відобразили своє бачення та оцінку державотворчих процесів в Україні на початку ХХ століття. На наступних етапах накопичення історичних знань вони і склали основу різних підходів до оцінки визвольних змагань і УЦР, що їх очолила. Прибічники УЦР ідеалізували її діяльність, не помічаючи принципових помилок, яка та

допускала, інші продовжували відстоювати самостійницькі позиції і зосереджувались на критиці її помилок. Так сформувалось два напрями в зарубіжній історіографії української діаспори [5, 36].

І тому питання про діяльність УЦР, вивчене об'єктивно і з тверезим поглядом із сьогодення, має надзвичайну важливість для розуміння процесів тогочасного державотворення, що, до речі, дуже схожі на сучасності.

Мета статті – об'єктивне висвітлення розбудовчих процесів української державності в добу національно-визвольних змагань (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

У результаті збройного повстання в Петрограді 27–28 лютого 1917 року пав царський режим. Встановилося двовладдя. В Україні ситуація також складна. Поряд з органами Тимчасового уряду та робітничими і солдатськими Радами виник ще один орган – Українська Центральна Рада. Головою обрали М. С. Грушевського.

Можна виділити декілька етапів діяльності УЦР, а саме: березень-початок червня 1917 р. – становлення УЦР, формування її складу, боротьба за демократизацію й українізацію, співробітництво з Тимчасовим урядом, кристалізація ідеї автономії України у складі Росії; кінець червня – початок жовтня 1917 р. – поглиблення процесу державного будівництва в Україні на засадах автономно-федеративного принципу, легітимізація автономії в умовах досягнення тимчасового компромісу з Тимчасовим урядом; жовтень 1917 р. – січень 1918 р. – боротьба за владу з центральним більшовицьким урядом; березень – 28 квітня 1918 р. – існування формально самостійної Української Народної Республіки під протекторатом Німеччини й Австро-Угорщини.

Із створенням УЦР в Україні виник ще один орган влади, який взяв курс на демократизацію громадського життя, розв'язання соціальних конфліктів. Шлях до нового ладу, за висловом одного з лідерів УЦР В. Винниченка, пролягав через «самодіяльність, само творення, самоуправління» [4, 1].

19 березня 1917 року у Києві пройшла грандіозна демонстрація, у ході якої висувалися вимоги надати Україні автономію. 7-8 квітня 1917 року у Києві відбувся Український Національний Конгрес, на якому відбулося конституціювання УЦР, вона стала представницьким органом українського народу. І саме цей крок був першим до відродження нації на шляху державності [2, 2].

Необхідно наголосити, що від першого дня свого заснування Центральна Рада репрезентувала себе надстановою інституцією. На відміну від окремих політичних партій, вона захищала інтереси всього народу і перша публічно почала говорити від імені нації. М. Грушевський бачив її головне завдання так: «Українська Центральна Рада повинна бути центром українського політичного життя, вона повинна довершити організацію краю, повинна освідомлювати найширші маси України в політичних завданнях, що тим самим є і освідомлення національним». Керівництво УЦР почало роботу щодо створення підлеглих рад (губернських, міських, повітових).

Отже, в Україні створився трикутник політичних сил. Важливим рішенням конгресу була пропозиція, щоб кордони між автономними республіками в Новій Росії визначалися на основі етнографічного принципу.

За своїм соціальним походженням прибічники УЦР належали до дрібної буржуазії. Український селянин гадав, що УЦР краще допоможе йому отримати землі, ніж уряд у Петрограді, а український солдат сподівався, що вона швидше виведе його з війни. Проте були на Україні групи людей, які не підтримували Української Центральної Ради [2, 4].

Коли безпорадність Тимчасового уряду ставала очевиднішою, УЦР вирішила скористатися своїми перевагами. Щоб завоювати собі визнання найвищої політичної сили на Україні, 10 червня 1917 року вона видала Перший універсал, в якому проголошувалося: «Хай Україна буде вільною. Не відокремлюючись остаточно від Росії й не розриваючи зв'язків із Російською державою, хай український народ отримає право самому розпоряджатися своїм життям у своєму краї» [11, 56].

Згідно з демократичними організаційними принципами вищим органом Української Центральної Ради визнавалися її загальні збори. У «Наказі Українській Центральній Раді» від 23 квітня 1917 р. говорилося, що вони «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР». Чергові збори повинні були скликатися не рідше, як один раз на місяць, крім того, в разі нагальної потреби могли бути скликані екстренні збори. За весь період існування Української Центральної Ради відбулося дев'ять загальних зборів.

Перші загальні збори відбулися 8 квітня в день завершення роботи Всеукраїнського національного з'їзду. Збори перевірили і затвердили список членів Української Центральної Ради, обраної з'їздом і сформували її виконавчий орган – Комітет Центральної Ради.

Другі загальні збори (22–23 квітня 1917 р.) розглянули питання про українізацію війська, ухвалили перший нормативний документ діяльності УЦР – згаданий вище наказ.

У центрі уваги третіх загальних зборів (7–9 травня 1917 р.) стояло питання взаємостосунків з Тимчасовим урядом, відрядження повноважної делегації до Петрограда з метою вирішення питання про право українського народу на національно-територіальну автономію.

Четверті загальні збори (1–3 червня 1917 р.) заслухали звіт В. Винниченка про поїздки делегації Ради до Петрограда, про відхилення Тимчасовим урядом дамагань автономії. Збори ухвалили звернутися до українського народу з закликком «негайного закладення підвалин автономного ладу в Україні». Ця постанова стала важливою підставою проголошення I Універсалу.

П'яті загальні збори (20 червня – 1 липня 1917 р.) затвердили утворення Генерального Секретаріату та його декларацію, ухвалили ряд резолюцій, що стосувалися реорганізації Центральної Ради, поповнення її представниками національних меншин, що проживали в Україні. Збори вирішили провести у Києві з'їзд народів Росії, які добивалися федеративного устрою країни, внесли зміни до статуту комітету Центральної Ради, розширили його права та кількість членів, обговорили хід переговорів лідерів Центральної Ради з делегацією Тимчасового уряду у Києві, схвалили II Універсал [12, 21].

Шості загальні збори (5–6 серпня 1917 р.) бурхливо обговорювали ситуацію, яка виникла після відмови Тимчасового уряду санкціонувати «Статут вищого управління України», заміни його «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду». На цих же зборах було поставлено питання про скликання Українських установчих зборів, а також засуджено ініціативу Тимчасового уряду про проведення у Москві 12 серпня Державної наради [11, 62].

Сьомі загальні збори (29 жовтня – 2 листопада 1917 р.) головну увагу приділили пошукам виходу з ситуації, яка склалася в країні після падіння Тимчасового уряду у Петрограді та збройного інциденту в Києві.

Восьмі загальні збори (12–17 грудня 1917 р.) гостро обговорювали питання про мир та землю, розглянули хід підготовки до виборів Українських установчих зборів.

Дев'яті загальні збори (15–25 січня 1918 р.) схвалили закони про землю та восьмигодинний робочий день, внесли деякі зміни у закон про вибори до

Українських установчих зборів, обговорили хід мирних переговорів у Бресті, ситуацію, яка склалася у зв'язку з наступом більшовиків та по встанням на «Арсеналі», санкціонували реорганізацію Малої ради, затвердили В. Голубовича на посаді голови Ради на родних міністрів.

Спочатку Мала рада діяла як виконавчий орган і називалася Комітетом Центральної Ради. Перший склад цього Комітету (20 осіб) був обраний 8 квітня загальними зборами. Входили до нього президія Центральної Ради (голова та два його заступники) і 17 членів. Обов'язки і права Комітету були визначені наказом від 23 квітня 1917 р. Комітету доручалося виконувати поточну роботу «в конкретній, постійно змінючій обстановці моменту». Однак із самого початку він мав значну як організаційну, так і політичну свободу [1, 99].

Наприкінці червня відбулися принципові зміни в статуті Комітету. У ході реформування Комітет остаточно змінив свою назву. З липня і на далі він іменувався Малою Радою.

1 серпня Мала рада затвердила власний регламент. Що тижня вона повинна була збиратися на чергові збори, окрім того, при потребі голова Ради міг скликати і надзвичайні. При ухвалі важливих законодавчих рішень кворум встановлювався у 2/3 загального числа членів, при менш відпові дальних рішеннях – 1/2. Рішення приймалися простою більшістю відкритим, закритим чи поіменним голосуванням.

Незабаром УЦР оголосила про створення Генерального Секретаріату (15 червня 1917 р.), що мав правити за виконавчий орган уряду. Генеральний Секретаріат повинен був складатися з дев'яти генеральних секретарів (міністрів) і генерального писаря. 29 липня 1917 року Мала Рада затвердила Статут Генерального Секретаріату, який М. Грушевський назвав першою Конституцією України. Статут визначав взаємини між Генеральним секретаріатом і Малою Радою, порядок діяльності уряду, законодавчу процедуру тощо. Генеральний секретаріат був підзвітний Малій Раді [12, 20]. Отже, відбулося розмежування гілок влади, їх розподіл на законодавчу і виконавчу. Дії УЦР викликали невдоволення з боку Тимчасового уряду і лише черговий провал нового наступу російських військ в Галичині змусив його піти на переговори з УЦР. У переговорах взяли участь О. Керенський, І. Церетелі від Тимчасового уряду, М. Грушевський і В. Винниченко від УЦР. Тимчасовий уряд змушений був визнати Генеральний Секретаріат своїм крайовим органом управління п'яти українських губерній (Київської,

Полтавської, Подільської, Волинської, та Чернігівської). Це означало зростання авторитету, впливу і влади УЦР.

Проте УЦР позбавлялася законодавчих прав. Цей новий компроміс з російським урядом було зафіксовано у «Тимчасовій інструкції для Генерального секретаріату (14 серпня 1917 р.)» [10, 8].

Прикладом здатності до компромісу у напружених ситуаціях та стосунках з Тимчасовим урядом служить Другий універсал, який прийнято 3 (16) липня 1917 року. У ньому проголошувалося, що УЦР не стоїть за відділення України від Росії і відкладає вирішення питання про здійснення автономії України до Всеукраїнських Установчих Зборів.

Другий універсал був певною поступкою російському Тимчасовому урядові, компромісом, деякою мірою кроком назад порівняно з Першим універсалом. Це виявлялося у тому, що не визначалася територія, на яку поширювалася влада УЦР, не уточнювалися повноваження Генерального Секретаріату, особливо у відносинах із місцевими органами Тимчасового уряду. Проте проголошення самостійності України у тих умовах було нереальним.

Намагаючись перешкодити анархії та розгортанню громадянської війни, УЦР у Третньому універсалі (7 листопада 1917 р.) проголосила Українську Народну Республіку і накреслила широку програму перетворень: впровадити 8-годинний робочий день і контроль над виробництвом, скасувала приватну власність на землю, смертну кару, оголосила демократичні свободи [11, 77]. Але в ньому були суперечності. Зокрема, автори цього універсалу закликали: «станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й Усієї Росії». Але такий висновок суперечив дійсності: після невдалого корніловського і переможного більшовицького переворотів демократичний струмінь Лютневої революції практично зник. Отже, подальша підтримка автономістської позиції була вже абсурдною.

У своєму Третньому універсалі УЦР виступила з обіцянкою передати землю селянам. Однак її передання відкладалось до скликання Всеукраїнських Установчих Зборів. А селяни хотіли землю негайно. Перед їх очима був приклад Росії, де вже ділили панську землю. Це дещо підірвало авторитет Центральної Ради в очах бідноти.

У цілому ж Третій універсал став актом великої ваги: після 250 років неволі український народ офіційно задекларував відродження власної держави.

Восени 1917 року Україна фактично стала незалежною, проте ні народ, ні українські соціалісти цього не сприймали. До кінця грудня 1917 р. лідери УЦР не вважали суб'єктом міжнародного права, і тільки 26 грудня був створений Генеральний Секретаріат іноземних справ на чолі з А. Шульгіним [6, 112].

17 грудня 1917 р. був створений радянський уряд України – Народний Секретаріат на чолі з М. Скрипником. Таким чином, в Україні стало два уряди, які знаходилися в антагонізмі один до одного.

Ще 3 грудня 1917 р. Раднарком Росії проголосив «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради» [11, 79]. У ньому визнавалась УНР і національні права українського народу. Сама ж Центральна Рада не визнавалась. Від неї ультимативно вимагалось пропустити радянські війська на Дон, припинити роззброєння радянських військ в Україні. У разі не прийняття вимог Раднарком оголошував ЦР «в стані війни проти Радянської влади». Це було втручання у внутрішні справи України, спроба поставити її у залежність від Раднаркому. І сама ж форма маніфесту свідчила про бажання радянської влади в Росії загострити відносини з УЦР.

9 січня 1918 р. на закритому засіданні Малої Ради М. Грушевський оголосив останній IV універсал УЦР: «Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». Універсал став, без сумніву, поворотним пунктом української революції, бо нарешті українці рішуче заявили, що метою їхніх визвольних змагань є суверенна держава, захищає інтереси українського народу [11, 82]. 11 січня 1918 р. Мала Рада проголосила Україну самостійною незалежною державою, у зв'язку з чим IV Універсал повідомляв про перейменування Генерального секретаріату в Раду народних міністрів.

Очевидно, що він був наслідком не лише зовнішньополітичної кон'юнктури. Внутрішні потреби державного життя змушували Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріат наприкінці 1917 і на початку 1918 років дбати про власну зовнішню політику, фінанси, судову систему, адміністративний апарат, зрештою Конституцію. Саме такі потреби спричинилися до проголошення IV Універсалу.

Проголошенням IV Універсалу Українська Центральна Рада довела, що українці є державним народом, який має політичну волю і спроможний її реалізувати.

Зазнавши поразки у боротьбі з більшовиками, УЦР вирішила використати зовнішній фактор. Спочатку вона домогалася підтримки Антанти, але не дочекавшись її, вступила в переговори з Четвертним Союзом. У день переговорів Генеральний секретаріат звернувся з нотою до всіх воюючих і нейтральних держав. Вказуючи на те, що влада Раднаркому не поширюється в Україну, Генеральний секретаріат заявив: мир, який хоче Росія укласти зі своїми супротивниками, стане чинним тільки тоді, коли його умови прийме уряд УНР. На засіданні у Брест – Литовську, яке відбулося за участі Росії і України, українська делегація заявила що має на переговорах самостійну позицію.

І пізніше 9 лютого 1918 р. представники УЦР підписали у Брест-Литовську угоду з Четвертним Союзом. Її суть зводилась до того, що цей Союз визнавав незалежність України, засвідчував припинення стану війни [6, 183].

29 квітня 1918 р. УЦР ухвалила Конституцію України, що називалася «Статут про державний устрій, права і вольності УНР». Перший же погляд на Конституцію переконує у тому, що вона позбавлена будь-якого ідеологічного чи пропагандистського забарвлення. Вражає те, що у вирі політичних пристрастей народився такий абсолютно нейтральний документ, де лише перша стаття прив'язувала його до тодішніх реалій. Україна проголошувалась суверенною, самостійною, незалежною державою. УНР мала стати парламентською республікою, але обрала першого президента України – М. С. Грушевського [9, 45].

Конституція мала підназву: «Статут про державний устрій, права цивільності УНР». Вона складалася з восьми розділів і 85 статей: I розділ – Загальні постанови. II розділ – Права громадян України. III розділ – Органи влади УНР. IV розділ – Всенародні збори УНР. V розділ – Про Раду Народних Міністрів УНР. VI розділ – Суд УНР. VII розділ – Національні союзи. VIII розділ – Про тимчасове припинення громадянських свобод.

Після ухвалення конституції УНР було здійснено переворот і Центральна Рада зійшла з політичної арени, вона залишила по собі яскравий слід, позначений як успіхами, так прорахунками.

Отже, проголошення автономії України сприяло зміцненню авторитету УЦР та подальшому розвитку українського національного руху. I Універсал був історичним кроком на шляху державотворення в Україні. II Універсал був певною поступкою російському Тимчасовому урядові, компромісом, деякою мірою кроком назад порівняно з

I Універсалом. Прийняття III Універсалу було значною подією в національно-визвольній революції українського народу 1917–1921 рр. Проголошення УНР стало головним підсумком державної розбудови в Україні в 1917 р. УЦР, декларувавши створення УНР, на жаль, не проголосила її повної незалежності. Сприятливий політичний момент для державотворення було втрачено. IV Універсал УЦР став визначною подією у розвитку української державності. Україна нарешті проголосила про свою незалежність. І хоча ідея самостійності зазнала краху, вона надихнула майбутні покоління на боротьбу за незалежність. Прийняття Конституції УНР 1918 р. завершило черговий етап розвитку конституційного процесу в Україні, найважливішим здобутком якого був його демократичний вплив на розвиток державності.

Сподіваємось, що наші політики візьмуть з її досвіду ті уроки, які позначені успіхами. Аналіз дій, що були здійснені у роки діяльності УЦР стануть у пригоді політикам для роздумів з метою уникнення тих самих помилок.

Своєю діяльністю вона нарешті поклала край поширеним сумнівам щодо самого факту існування українського народу. Вона перетворила українське питання на одне з ключових питань революційного періоду. З суто політичної точки зору Українська Центральна Рада у взаєминах з Тимчасовим урядом добилася більшого, ніж хтось міг сподіватися.

Доба Української Центральної Ради продемонструвала сильні і слабкі сторони державотворення. До перших варто віднести рішучість, з якою будувалася держава, вплив на цей процес національного відродження, орієнтацію на соціальну політику. До других – відсутність необхідного досвіду державного будівництва Центральної ради, заперечення необхідності формування українських збройних сил, непослідовність реформування системи місцевого самоврядування, відсутність зворотного зв'язку з широкими народними масами.

Процеси творення Української самостійної держави, започатковані в Акті проголошення незалежності України Верховною Радою України від 24 серпня 1991 р., відкрили перед національною історичною наукою широкі перспективи. Нині стає дедалі більш зрозумілим той факт, що оздоровлення духовності суспільства. Формування високої національної свідомості, подолання надв'язуваного нам століттями комплексу неповноцінності і провінційності, врешті-решт – вихід України на передові рубежі світової цивілізації є неможливим без повернення історичної правди.

Джерела та література

1. Верстюк В. Українська Центральна Рада. / В. Верстюк – К. : Вид-во «Заповіт», 1997. – 341 с.
2. Гошуляк І. Центральна Рада: погляд із сьогодення / І. Гошуляк // Історія України. – 1998. – № 42. – С. 1–4.
3. Грибенко О. М. Державотворчі процеси в епоху української революції 1917–1921 рр. // Проблеми історії України. Факти, судження, пошуки. Зб. Наукових праць. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2005. – С. 198–208.
4. Губа П. Україна: від автономії до самостійності (1917–1919) / П. Губа // Історія України. – 1999. – № 31–32. – С. 1–3.
5. Капелюшний В. П. Здобута та втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). / В. П. Капелюшний – К. : Оріана, 2003. – 607 с.
6. Копиленко О. Л. Держава і право України 1917–1920: Навчальний посібник. / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко – К. : Либідь, 1991. – 208 с.
7. Копиленко О. Л. «Сто днів» Центральної Ради / О. Л. Копиленко – К. : Україна, 1992. – 204 с.
8. Кульчицький С. О. Останній Універсал Центральної Ради / С. О. Кульчицький // Історія України. – 1998. – № 5. – С. 5.
9. Слюсаренко А. Г. Історія української конституції. / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко – К. : Знання, 1993. – 67 с.
10. Тимчасова Інструкція Генерального секретаріату Тимчасового уряду України. // Нова Рада. – 1917. – Серпень.
11. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 113 с.
12. ЦДАВОУ – Ф. 115. Генеральний Секретаріат. – Статут Генерального Секретаріату. – Од. зб. 21 а. – ОП. – 24.

Ніконорова О.Г. Розбудова української держави в період Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

У статті розкрито боротьбу українських сил за автономію й самостійність України, за створення власної держави (березень 1917 – квітень 1918 рр.).

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Універсали, Генеральний Секретаріат.

НиконороваЕ. Г. Создание украинского государства в период Украинского Центрального Совета (март 1917 – апрель 1918 гг.).

В статье раскрыта борьба украинских сил за автономию и самостоятельность Украины, за создание собственного государства (март 1917 – апрель 1918 гг.).

Ключевые слова: Украинский Центральный Совет, Универсалы, Генеральный Секретариат.

Nikonorova L.G. Bilding up Ukrainian state during Ukrainian Central Soviet (march 1917 – april 1918 years).

This article is about straggle ukrainian powers for autonomy and ukrainian independence; for bilding own state (march 1917 – april 1918 years).

Key words: Ukrainian Central Soviet, Universals, General Secretariat.